

⁴⁷ Там само. – С. 164.

⁴⁸ Мисько Ю.В. Космічна символіка давньоруського жіночого металевого убору... – С. 20.

⁴⁹ Пивоваров С.В. Середньовічне населення... – С. 228.

⁵⁰ Жиїлина Н.В. Трехбусинные украшения древнерусских кладов XII-XIII вв. (типология, эволюция, технология и орнаментика) // Культура славян и Русь. – М.: Наука, 1998. – С. 314.

⁵¹ Пивоваров С.В. Середньовічне населення... – С. 226, рис. 48, 1.

⁵² Пивоваров С.В. Християнські старожитності... – С. 113.

⁵³ Плетнева С.А. От кочевий к городам. – М.: Наука, 1967. – С. 172-173; Плетнева С.А. Половцы. – М.: Наука, 1990. – С. 124-125.

⁵⁴ Пушкарёва Н.Л. Женщины Древней Руси. – С. 166.

⁵⁵ Арцыховский 1963. – С. 24.

⁵⁶ Петегрич В.М. Пам'ятки часу навали золотого ординців на Галицьку землю.. – С. 47.

⁵⁷ Рыбаков Б.А. Древний Чернигов // Материалы и исследования по археологии СССР №11. – М., Л., 1949.. – Т.1 – С. 58.; Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – С. 316-317.

⁵⁸ Корзухина Г.Ф. Русские клады. – С. 54.

⁵⁹ Hensel W. Slowianszczyzna wczesnośredniowieczna. – Warszawa, 1987. – S. 546.

⁶⁰ Якубовський В.І. Болохівські скарби як пам'ятки давньоукраїнського костюма і ремесла // Давня і середньовічна історія України: Історико-археологічний збірник. – Кам'янець – Подільський, 2000. – С. 264.; Мінжук О. Реставрація творів з металу. – К., 1998. – С. 202.

⁶¹ Сабурова М.А. Древнерусский костюм // Археология. Древняя Русь. Быт и культура. – М., 1997. – С. 99.

⁶² Пастернак Я. Старий Галич.. – С. 230.

⁶³ Корзухина Г.Ф. Русские клады... – Табл. XXX.

Summary

*Aliona Vamush
(Chernivtsi)*

The Temple Adornments in Head Attire of Old Russian Population of the Ukrainian Pre-Carpathian Region

In Medieval epoch the people of many nations decorated their national costumes with metal adornments. The jewelry was a necessity in the attire of old Russian woman. Historical scripts state those decorations represented the signs of prosperity and nobleness of the people they belonged to. Regular people used to have the simplest decorations – molded, laminated and made of wires ones. Wealthy people and aristocracy had them thin and precious in other words – it was fine jewelry. The old Russian decorations of woman's head attire of Pre-Carpathian area in composition and texture bear full analogies among the materials in the ancient settlements and inhabitations of neighboring territories of the Medieval Rus.

The key words: decorations, temple rings, serpent-shaped rings, earrings-suspenders, «Kyiv style» earrings.

УДК 255 (477.83) „XVIII”

**Богдан Лазорак
(Дрогобич)**

ІНСТИТУЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕРКОВНОГО БРАТСТВА ІВАНА ХРЕСТИТЕЛЯ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (XVIII ст.)

На підставі віднайдених нових архівних матеріалів та на основі історико-краєзнавчих розвідок подільських істориків, опублікованих в неофіційній частині «Подольських єпархиальних ведомостей», досліджуються питання інституційного розвитку церковних братств міста Кам'янець-Подільського в унійний період (1700–1793 рр.). На прикладі церковного братства Івана Хрестителя розглядається внутрішня організація унійних братств, а також їх культурно-просвітницька та фінансово-господарська діяльність.

Ключові слова: церковне братство, Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія, статут братства, «Подольские єпархиальні ведомости».

Враховуючи сучасну недостатню вивченість питання становлення та розвитку церковних братств як релігійних інституцій, що існували в унійний період Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії¹ (1700 – 1793 р.), особливої ваги набуває вивчення минулого тих братств, котрі діяли в центрі крилоських намісництв (Львів, Галич, Кам'янець-Подільський та ін.).

Перші ґрунтовні історико-церковні дослідження діяльності унійних братств західного Поділля з'являлись на сторінках неофіційної частини «Подольських єпархиальних ведомостей»². В цьому плані досі неоціненними залишаються розвідки Ю.Лотоцького³, Ю.Сіцинського⁴, Д.Синицького⁵, М.Яворовського⁶ та ін⁷. Ці дослідники вперше почали вводити до наукового обігу статuti унійних церковних братств та аналізувати записи актів візитаційних та судових книг Кам'янецького консисторського суду XVIII ст⁸. Фундаментальною залишається праця Ю.Сіцинського «Приходы и церкви Подольской Епархии»⁹. Проте розвідки подільських вчених виразно позиціонують їх як прихильників ідеї «єдиного православ'я», що вказує на їх конфесійну заангажованість¹⁰. Праці українських істориків подекуди опосередковано торкаються історії життя греко-католицьких братств XVIII ст., проте часто містять доволі скупі свідчення¹¹, тоді як польські дослідники поступово наблизились до аналізу унійних братських статутів¹².

На підставі аналізу нових архівних матеріалів (зокрема віднайдених братських статутів XVII – XVIII ст.¹³) та історико-краєзнавчих розвідок подільських істориків, ми намагатимемось простежити чинники, котрі відіграли ключову роль в інсти-

туційному оформленні церковних братств міста Кам'янця-Подільського в унійний період (1700 – 1793 рр.). На прикладі церковного братства Івана Хрестителя досліджується внутрішня організація унійних братств міста, а також їх культурно-просвітницька та фінансово-господарська діяльність.

У XVIII ст. Кам'янець-Подільський був центром Кам'янець-Подільського крилоського намісництва¹⁴ в межах Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії¹⁵. На думку Ю.Сіцинського, 1699 р. став переломним у Речі Посполитій і відіграв важливу роль у переході церков Кам'янця-Подільського від православ'я до унії¹⁶. Цього ж року польський сейм прийняв закон, згідно з яким православним та іудеям заборонялось селитися в Кам'янці-Подільському¹⁷. Август II Фрідріх особисто призначив комісію, котра повинна була передати православні церкви міста уніатській церковній адміністрації¹⁸. Однак процес переходу церковних братств Кам'янця-Подільського до унії відбувся нерівномірно, а їх інституційне оформлення залежало від ряду об'єктивних чинників.

По-перше. В зв'язку з бурхливими історико-політичними подіями XVII ст. багато церков Кам'янця-Подільського на поч. XVIII ст. були закриті чи спалені, а в кращому випадку стояли в напівзруйнованому вигляді¹⁹. На початку XVIII ст. міщани Кам'янця-Подільського з його передмістями та загалом населення Поділля були втомлені постійними козацькими війнами, що тривали протягом 1624 – 1638 рр., 1648 – 1654 рр. аж до 1667 р. – часу укладення Андрусівського мирного договору²⁰. З 1672 р. Поділля відчуло особливу сваволлю турецької окупації, котра супроводжувалась своїм сакраментальним переслідуванням невірних²¹. Про знущання над церквами та їх мирянами в місті Кам'янець-Подільський Сергій Соловійов писав: «Обезсиленый край не получавший ни откуда помощи, беззащитно, отдавался туркамъ... Во всѣхъ етихъ городахъ они церкви Божіи разорили, подѣлали изъ нихъ житницы, изъ другихъ мечети, колока на пушки перелили, жителямъ нужды чинятъ великія, малыхъ дѣтей берутъ, женятся силою, мертвыхъ погребать и младенцевъ крестить безпошлинно не дають, безперестанно кандалы куютъ и въ Каменецъ отсылають...»²². Не менш трагічним для церков Зх. Поділля виявився період напруженої і довготривалої військової нестабільності, який тривав протягом 1700 – 1709 рр.²³ За цей час через території Галичини, Волині та Поділля перейшло п'ять різних армій: шведська на чолі з Карлом XII, російська на чолі з Петром I, 2 польські армії – одна на чолі з польським королем Станіславом Ліщинським, друга на чолі з Фрідріхом Августом II, а також армія козаків, котра була то в союзі з Швецією, то з Росією. Для Кам'янця-Подільського вищезгадані події наклали свій відбиток, хоча б у вигляді величезних спустошень та втрат серед населення, спалення церков, відступ-

ництва частини священників, які після 1699 р. (сеймовий закон про переведення на унію православних) почали наvertатися з православ'я на унію. Наведені вище факти також пояснюють низьку чисельність прихожан церковних парафій м. Кам'янця-Подільського на початку XVIII ст., котра була нечисленною, навіть в порівнянні з кам'янецькими передміськими (передм. Капвасари) та ближніми сільськими парафіями Кам'янець-Подільського крилоського намісництва. Навіть в 30-х рр. XVIII ст. середня кількість душ в існуючих парафіях Кам'янця-Подільського становила лише 15,5 сімей²⁴.

В кінцевому рахунку повернення у 1699 р. польської католицької адміністрації створило умови для відновлення Кам'янецького унійного крилосу та впорядкування його деканатів, протопопій і парафій з їх усталеною уніатською ієрархією²⁵. Перед греко-католицькою адміністрацією постало першочергове завдання у відновленні церков та їх приходів. В залежності від того, наскільки швидко та ефективно налагоджувалось життя в конкретній греко-католицькій парафії, визрівали *сприятливі умови для самоорганізації* церковних братств (при умові переходу на унію відновлювались існуючі ще у XVII ст. давні православні братства та засновувались нові унійні церковні братства)²⁶. В цей час велику підтримку у відновленні ослаблених церковних братств Кам'янця-Подільського здійснило Львівське Ставропігійне братство²⁷.

По-друге. Головним чинником в інституційному оформленні унійних братств слугував *акт присягання*²⁸ братчиками відновлених старих православних чи новоутворених церковних братств на вірність новим унійним правилам. Акт присягання був закладений в текстах унійних братських статутів²⁹, в котрих затверджувалось право на існування самого братства як особливої замкнутої інституції в межах всього парафіяльного середовища прихожан. Звідти бере свій початок поділ унійних церковних братств на присяглі та неприсяглі³⁰. У XVIII ст. візитаторами церков³¹ Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії часто реєструвалися церковні братства. При цьому їх класифікували двома типами. Присяглі, тобто ті, які мали свої статuti³², затверджені духовною владою, а відтак інституційне коло обов'язків: влаштування шпиталів, вшанування померлих парафіян та безпосередніх членів братства (старших братчиків, патронів храму), утримання паламара (в унійний період складав окрему присягу)³³, ситування канунного меду на храмові свята³⁴, постачання воску для освітлення церкви, догляд за храмом в цілому та ін. Неприсяглі братства, скоріше за все, становили собою звичайну церковну парафіяльну громаду мирян, без встановленого кола посадових осіб та якихось конкретних зобов'язань. Дуже часто присяглі братства поділялись на старші і молодші (чоловічі) та сестринські, кожне з яких мало свій окре-

мий статут. Наприклад, з акта візитації церкви Івана Хрестителя в м. Кам'янець-Подільський від 1759 р. дізнаємося про одночасне існування при тій церкві трьох церковних братств: двох чоловічих – старше (ім. Ів. Хрестителя) та молодше (ім. Благовіщення Пресв. Богородиці) і одного – жіночого, сестринського (ім. Непорочного Зачаття Діви Марії)³⁵. Кожне із братств мало свій окремий статут, який затвердив львівсько-галицько-кам'янецький єпископ Атанасій Шептицький. Для старшого і молодшого статут було стверджено у 1735 р., а для сестринського 27 липня 1729 р. Причини різночасовості надання цих статутів, на жаль, не вдалось з'ясувати³⁶.

Фактично після прийняття унії Йосифом Шумлянським у 1700 р.³⁷, а згодом і ініціації в 1708 р. Львівського Ставропігійного братства³⁸, розпочався процес перезатвердження статутів для колишніх православних братств по всій єпархії, що означало, відповідно, їх присягання унії. Спочатку ця тенденція поширилась у Львівському крилосі. Вже в 1710 р. Йосиф Шумлянський (1700 – 1710 рр.)³⁹ ствердив статут для церковного братства при церкві Різдва Христового в Жовкві⁴⁰, котре ще в XVII ст. було одним із найпотужніших братств Львівського крилосу. Однак на цьому етапі інституційного оформлення унійних братств в текстах їхніх статутів часто спостерігаємо ряд суперечливих моментів. З одного боку бачимо, що братство стверджується підписом та гербовою печаткою уніатського єпископа⁴¹, і тим самим стає визнаною інституцією в межах унійної єпархії. А з другого боку, тексти передмови до братських артикулів, братської присяги та самих артикулів насправді містять давні православні змістові штампи (часті згадування імен східних патріархів про їх історичну участь у правовому ствердженні церковних братств, згадування православного обряду та ін.). Наприклад, в різних місцях того ж статуту братства при церкві Різдва Христового в Жовкві зустрічаємо ім'я антиохійського патріарха Йоакима⁴². Поширення та застосування цих шаблонів в братських статутах тягнеться з часів затвердження статуту для Львівського Успенського братства патріархом Йоакимом (від 1 січня 1586 р.)⁴³ і є присутнім в статутах інших церковних братств XVII ст.⁴⁴ Все це виразно вказує на збереження вшанування православних традицій в братській організації в першій третині XVIII ст. Самі ж текстові суперечності можна пояснити тим, що в унійний період тексти статутів складались самими братчиками, а їх зміст та формуляри набирали з часом трафаретних ознак і поширювались між іншими братствами.

Однак внаслідок тих обставин, в яких назривали зміни до вимог церковної організації мирян та у зв'язку з прийняттям постанов Замойського синоду в 1720 р.⁴⁵, поступово змінюється і зміст тексту братських статутів. Прояви цих змін чи нововведень в братських статутах за часів правління

Варлама Шептицького (1710-1715 рр.)⁴⁶ нами не виявлено. Такі текстологічні зміни закріплюються за часів Атанасія Шептицького (1715-1746 рр.)⁴⁷, коли процес інституційного оформлення церковних братств фактично завершується. Згадування в текстах статутів (передмові, братській присязі та власне артикулах) імені Святійшого Папи Римського, унійних титулів єпископа та самого терміна «греко-католицька,-ий» вказувало на безпосередню підлеглість членів братства унійним правилам. Наприклад, в 12-му артикулі статуту братства св. Архистратига Михайла с. Запитова від 1734 р. згадується ім'я Папи Римського Климентія: «Гды бы теж и Архиєп[и]с[ко]пꙋ противный был, теды побличне зъ Брацтва выкинутьи, и проклѣтвꙋ ѿданный маєт быти ѿ Архиєп[и]с[ко]па, по повеленію Бл[а]женѣйшаго[o] Климентіа Папи Римскаго...»⁴⁸. Зазначимо, що в 30-х рр. XVIII ст. єпископом було стверджено рекордну кількість братських статутів, серед яких були і статути унійних церковних братств Кам'янця-Подільського⁴⁹. Про час та динаміку поширення братських статутів свідчать також акти генеральних візитацій. Під час них візитатори церков постійно вимагали від братств пред'явлення статуту, ретельно перевіряючи текст усіх пунктів, з метою уникнення суперечностей з постановами Замойського синоду 1720 р. Наприклад: «Чи братства мирян є законно утворені і мають статути, апробовані апостольською або єпископською владою?»⁵⁰. Період правління Лева Шептицького (1749-1779)⁵¹ для церковних братств подільські історики називали часом їх найбільшого розквіту та відносної стабільності⁵². В статутах цього періоду змістова невизначеність текстів братських статутів відсутня. Це зумовлювалось тим, що коли створювався новий статут, то його укладач черпав інформацію з оригіналів та копій братських статутів періоду А.Шептицького. Тому в цей період братські статути видозмінювались лише на рівні формулярів. Наприклад, статут братства св. Архистратига Михайла села Хомяківка⁵³ (Галицький крилос) мав форму стародруку. В ньому стояли спеціально відведені пропущені місця для впису від руки потрібного титулу церкви, адресату ієрея, що мав затвердити братство та місця для печатки. Це явно спрощувало етап підготовки документа і в цілому сприяло уніфікації братських статутів. Таким чином, за період від 1700 по 1794 рр. практика затвердження чи підтвердження братських артикулів унійного зразка поширилась по всій Львівсько-Галицько-Кам'янецькій єпархії⁵⁴, а їх текстологічне оформлення унійного змісту відбулось протягом 20-30-х рр. XVIII ст.

По-третє. Поряд з політичною та релігійною ситуацією важливе місце відігравали економічні умови, в яких життєдіяли братства. Отримавши статут стверджений єпископською владою, церковне братство здобувало право виконувати ті чи інші фінансово-господарські справи⁵⁵ (однак під

чітким наглядом унійної адміністрації, головним чином, парафіяльного унійного священика, котрого тепер призначав до парафії особисто єпископом⁵⁶). Розвиток будь-якого церковного братства в XVIII ст. переважно залежав від того, наскільки були економічно сильні самі братчики, а відтак громада в цілому (звідси суми різного роду пожертвувань та їх використання в інших операціях: догляд за храмом, позики тощо). Велику роль у цьому відігравали доходи від рухомого та нерухомого майна⁵⁷. Через низькі прибутки у XVIII ст. багато парафіяльних братств Кам'янець-Подільського не могли належно відремонтувати храм⁵⁸, не говорячи про надання комусь грошових позик. Від економічного статку церковного братства залежало існування чи відсутність шпиталів⁵⁹. Іншим видом доходів унійних братств був прибуток від торгівлі воском⁶⁰.

Братство при церкві св. Івана Хрестителя

Серед усіх церков Кам'янець-Подільського⁶¹, що існували у XVIII ст., нам відомо про діяльність лише деяких церковних братств, котрі в цей час функціонували при церквах: св. Івана Хрестителя, свв. Петра і Павла, св. Миколая (Мирлікійського), св. Трійці, Успіння Пресвятої Богородиці, Покрови Пресвятої Богородиці, св. Юрія Побідоносця (св. Георгія на подільських фільварках), Воздвиження Чесного Хреста (на території передмістя Карвасари⁶²). На думку М.Яворовського⁶³, найдавніші церковні братства міста, засновані ще у XVII ст., діяли при церквах: св. Івана Хрестителя (засноване ще в 1606 р.), св. Трійці (1640 р.) та Покрови Пресв. Богородиці (1672 р.). Про інституційне оформлення, а також про культурно-просвітницьку та фінансово-господарську діяльність братства Івана Хрестителя⁶⁴ в унійний період піде мова далі.

У XVIII ст. церква Івана Хрестителя розташовувалась на території центральної та поденно-східної частин Старого міста Кам'янець-Подільського⁶⁵. Давнє православне братство при церкві Івана Хрестителя, що існувало з 1606 р., було, очевидно, ліквідоване в період перебування в місті турецької адміністрації (1672 – 1699 рр.)⁶⁶. В історіографії вважається, що з 1699 р. по 1795 р. церква Ів. Хрестителя діяла в місті як греко-католицька святиня. З часу перебування церкви в унії нам відомо про її існування з трьох візитацій цієї церкви у 1730-1731 рр.⁶⁷, 1739 р.⁶⁸ та 1758 р.⁶⁹. Про діяльність церковного братства при церкві Ів. Хрестителя, маємо доволі скупі свідчення, в основному зібрані візитатором Іваном Громницьким у 1758 р.

З акту візитації від 1758 р. відомо про одночасне існування при церкві Ів. Хрестителя трьох церковних братств: двох чоловічих – старше (ім. Ів. Хрестителя) та молодше (ім. Благовіщення Пресв. Богородиці) і одного – жіночого, сестринського (ім. Непорочного Зачаття Діви Марії)⁷⁰. Кожне із братств мало свій окремий статут, який ствердив львівсько-галицько-кам'янецький єпископ А. Ше-

птицький. Відтак статут старшого і молодшого були стверджені у 1735 р., а сестринського дещо раніше – 27 липня 1729 р. Ствердження цих статутів греко-католицьким єпископом свідчить про інституційне оформлення цих братств та їх перехід на унію. Статути цих братств, на жаль, втрачені, однак припускаємо їх текстову схожість з іншими статутами церковних братств Кам'янець-Подільського, видані А.Шептицьким в цей же період. На сьогодні відомо про два опубліковані статути для церковних братств міста, що існували при церкві Св.Трійці (від 12 червня 1735 р.) та церкві свв. Петра і Павла (від 1 травня 1736 р.)⁷¹

У візитації 1758 р. згадано про братчиків старшого братства та їх певні заслуги перед братством, серед них: Стефан Бакалович (старший братчик), Михайло Опоченко (похований згодом в цій же церкві), Петро Тарапуга, Олександр Дольський (за свідченням візити збудував вівтар для церкви), Іван Пясецький (в цей час зобов'язався дати камінь для будівництва церковного будинку), Андрій Чежевський, Олександр Маркевич, Григорій Зелинський, Михайло Пілілі, Петро Гудимович⁷². На той час чисельність старшого братства складала 9 осіб.

Окрім свого статуту, старше братство представило візитатору братську книгу, котра містила реєстр вписів та виписів осіб з числа братства і реєстр прибутків та витрат. Тут зафіксовано записи про доходи братства ще з 1726 р., тобто до моменту затвердження унійного статуту⁷³. При ознайомленні з цією книгою візитатор І.Громницький зауважив неакуратність братства у веденні записів. Цікавим виявився останній запис 1726 р., котрий стосувався виборів старших братчиків: Христофора Радзиловського, що займав посаду писаря в магістраті міста Кам'янець-Подільського і був обраний старшим братства, а також Саву Чернеховського, обраного скарбієм братства.

Вивчаючи візитаційні книги та книги протоколів судових справ Кам'янецької духовної консисторії, Ю.Січинський звернув увагу на часту участь братства в різних судових суперечках. З візитації дізнаємося також, що І.Громницький у 1758 р. провів розслідування в межах старшого братства з приводу братських махінацій із земельною документацією. Візитатор з'ясував, що у 1745 і 1746 р. вибраним особам з числа старших братства, були передані документи, які стосувались земельних справ братства, згодом ці документи не були повернуті наступникам і, очевидно, були втрачені. На думку візитатора, винуватцем цього порушення був Олександр Дольський, котрий у 1745-1746 рр. був старшим братчиком. Причому деякі члени братства відкрито звинувачували О.Дольського в тому, що він умисно приховав ці документи⁷⁴ через те, що вони торкалися земельного наділу з 2 будинками біля церкви Ів. Хрестителя, який О.Дольський захопив за допомогою колишнього настоятеля храму Петра Чижевського, а згодом

продав вірмену Торосу. Сам же О.Дольський заявляв, що він купив цей земельний наділ. Однак братчики стверджували, що ця земельна ділянка була передана братству у вигляді фондушу на користь церкви від пана Ластовецького. Братство вважало, що через загрозу судової справи, О.Дольський приховав ті документи, котрі містили відомості про справжніх власників. Заперечуючи ці звинувачення, О.Дольський прийняв в присутності візитатора присягу, котра була опублікована в XIX ст. Ю.Сіцинським: «Клянусь Всемогущимъ Богомъ..., что я во время моего прохождения должности старшого братчика не бралъ никогда никакихъ бумагъ и документовъ, касающихся церкви св. Иоанна и относящихся къ грунту, на которомъ находятся двѣ постройки, купленныя мною и затѣмъ проданныя, а также никого я не наговаривалъ брать эти документы и даже не знаю, какимъ образомъ они пропали, или гдѣ и у кого они пропали, или гдѣ и у кого они находятся»⁷⁵. Після цієї присяги візитатор визнав О.Дольського невинним. Проте сам факт існування судової справи 1758 р., котру провів І. Громницький в межах братства, чітко відрізняє унійні братства XVIII ст. від православних у XVII ст. Періодичні візитації церков та мирянських братств, що існували при них, були виявом чіткого контролю за всією діяльністю братств з боку греко-католицької адміністрації.

Цікаво, що під час цієї ж візити 1758 р. братство Ів. Хрестителя представило візитатору Івану Громницькому формальну копію (*autenticum extractum*) декрету королівської судової комісії, що відбувалась у місті в 1739–1740 рр. Ця судова справа стосувалася ще одної суперечки, тепер між кам'янецьким магістратом і А.Шептицьким⁷⁶. Декрет цієї справи засвідчував для братства право на вільне користання кам'яницею поблизу церкви Ів. Хрестителя.

Станом на 1759 р. старше братство було досить багатою мирянською організацією. Це давало можливість провадити позичкові операції не тільки між самим членами братства, а й надавати їх для інших міщан. Також в старшого братства підтримувалася давня традиція зберігати гроші та цінні документи (статут, судові декрети, елекційні грамоти) у братській скрині⁷⁷.

Незважаючи на те, що постанови Замойського синоду від 1720 р. чітко розмежували права і обов'язки, а відтак і функції братства та священника (включаючи виборність священника незалежно від волі братства), ці дві церковні інституції тісно співпрацювали між собою. Бувало навіть так, що священники походили з родин, представники яких були членами братства і навпаки⁷⁸. Прикладом цього була родина Чежевських, яка здавна належала до числа прихожан церкви Івана Хрестителя. Так, у 1724 р. за рекомендацією магістрату міста Кам'янець-Подільського Петро Чежевський був рукоприкладений в сан священника в 1724 р. Його брат Па-

вло Чежевський був висвячений в Уневі і призначений вікарієм до церкви Івана Хрестителя 24 травня 1744 р. А після смерті о. Петра у 1752 р. о. Павло став настоятелем цього храму і помер у 1765 р. У 1758 р. серед числа братчиків, що належали до старшого братства при тій же церкві, був Андрій Чежевський.

З цього приводу наведемо ще один цікавий випадок, коли у 1744 р. Йосиф Ластовецький посилає проти священника Петра Чежевського і братства церкви Ів. Хрестителя⁷⁹. Зміст справи полягав у тому, що священник і церковне братство не захотіли повернути Й.Ластовецькому і його сестрі Вікторії Ластовецькій двох скринь з жіночими прикрасами та домашніми речами, котрі належали їх матері Анні Ластовецькій (Невірській). Насправді обидві скрині Анна разом із своїм другим чоловіком Іваном Невірським раніше віддали на зберігання до братської казни. Після смерті матері Й.Ластовецький почав аргументувати, що речі, котрі зберігались в скринях, були куплені першим чоловіком Анни – Фомою Ластовецьким, батьком І. Ластовецького. На ці аргументи братство і священник одноставно заявили, що вони не хочуть повертати І.Ластовецькому ці скрині через те, що їх повернення вимагає також Іван Невірський (другий чоловік Анни). Тому братство св. Ів. Хрестителя разом із парафіяльним священником просили вважати за потрібне передати справу до світського суду з метою з'ясувати хто має право забрати скрині. Консисторський суд згодом постановив передати справу в гродський суд.

На сьогодні нам невідомо, чи утримувало братство шпиталь при церкві Ів. Хрестителя у XVIII ст.⁸⁰. Доволі скупі свідчення маємо і про діяльність молодших братств⁸¹. З візити 1758 р. знаходимо імена та прізвища членів молодшого братства (чоловіче) ім. Благовіщення Пресв. Богородиці при церкві Ів. Хрестителя. Це, зокрема, старший братчик – Антоній Кубовський, а також інші члени братства: Роман Венгрженовський, Григорій Кузимкевич, Іван та Михайло Григоровичі. До речі, Р.Венгрженовський представив візитатору статут братства 1735 р. Молодше братство, як і старше братство, вело братську книгу, в якій містилися списки братчиків, а також записи про вибори старших братчиків та фінансову діяльність.

Молодше сестринське братство ім. Непорочного Зачаття Діви Марії мало статут від 22 липня 1729 р. та братську книгу. Щодо фінансово-господарської діяльності братства, то візита 1759 р. зафіксувала невеликі прибутки братства. Наприклад, відомо, що у 1759 р. один із членів старшого братства Олександр Маркович володів позицією від сестринського братства на суму 50 злотих під відсоток 3 злоті в рік. А міщанка Анастасія Туралутова утримувала позику на суму 30 злотих 12 грош. Братська казна в цей час непервишувала 2 злотих.

В період правління єпископа Петра Білянського (1781-1798 р.)⁸² при церкві Івана Хрестителя утворюється єпископська кафедра, а оскільки опікою церкви починає займатися безпосередньо єпископська влада⁸³, функціональне коло обов'язків братства звужується. Доля церковного братства при церкві Івана Хрестителя в цей час нам, на жаль, невідома. Проте з впевненістю можна стверджувати, що після того, як 2 травня 1793 р.⁸⁴ генерал-аншеф російської армії Михайло Кречетников оголосив для Поділля маніфест про приєднання колишніх земель Речі Посполитої до складу Російської імперії, будь-які греко-католицькі інституції на цих теренах перестали існувати⁸⁵. Відтак, 4 травня 1793 р.⁸⁶ уніатське духовенство кам'янецької кафедральної церкви ім. Івана Хрестителя здійснило присягу на вірність російській імператриці в присутності генерала Дерфельдіна⁸⁷. До православного віросповідання почали переходити і миряни кам'янецьких церков, а унійні церковні братства, що склалися з їх числа, перестали існувати.

Таким чином, інституційне оформлення унійних церковних братств в Кам'янці-Подільському, зокрема при церкві Ів. Хрестителя, було проявом соборноправницьких традицій, що зберігались і розвивались у XVIII ст. на території всієї Львівсько-Галицько-Кам'янецькій єпархії. В цілому діяльність братства св. І.Хрестителя першої пол. XVIII ст. характеризується: а) з одного боку, відходом від ідеї «боротьби за православну віру», котра бере свій початок в кінці XVI ст. та існує в місті до 1672 р. б) з другого боку, після Замойського синоду 1720 р. церковне братство через періодичні звіти та їх перевірку візитаційними місіями повністю потрапляє під чіткий нагляд греко-католицької адміністрації, зберігаючи при цьому правові механізми необхідні для здійснення фінансово-господарської та культурно-просвітницької діяльності.

¹ Encyklopedia katolicka. – Т. XI. – Lublin: Katolicki uniwersytet Lubelski Jana Pawia II, 2006. – С. 258-270.

² Про роль і значення єпархіального часопису «Подольские епархиальные ведомости» другої половини XIX – початку XX ст., навколо якого зорганізувався краєзнавчий рух на Поділлі досі немає спеціальних ґрунтовних досліджень. Останнім часом з'являються поодинокі розвідки присвячені джерельному матеріалу видання, які торкаються виключно XIX поч. XX ст. Див. наприклад: Григорук О. «Подольские епархиальные ведомости» як джерело до вивчення духовно-релігійної та церковної історії Поділля // Історія релігії в Україні. – Львів: Логос, 2009. – Кн. II. – С. 58-64.

³ Лотоцкий Ю. Правила для православного братства, учрежденного 1736 года при Петропавловской церкви в г. Каменецъ Подольскомъ // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольский: тип. Свято-Троицкого братства, 1863. – № 11. – С. 435-441.

⁴ Сецинский Е. Церковное православнымъ и христілюбивимъ парахияномъ Бахтинскимъ // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольский: тип. Свято-Троицкого братства, 1865. – № 14. – С. 627-639.

⁵ Синицкий Д. Каменецкій Свято-Троицкій первокласный монастырь // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольский: тип. Свято-Троицкого братства, 1868. – № 18. – С. 576-586; № 19. – С. 615-624; № 20. – С. 637-660; № 21. – С. 687-691; №22. – С. 743-751.

⁶ Яворовский Н. Историческія свѣдѣнія о Каменецъ-Подольскомъ и его православныхъ церквахъ, въ связи съ гражданскою и церковною жизнію Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольский: тип. Свято-Троицкого братства, 1890. – № 9-10. – С. 211-224.

⁷ Біла С. Краєзнавча тематика у дослідженнях подільських істориків Церкви // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003. – Т. 10. – С. 75-79; Сицинский Е., Беднарский С. Указатель «Подольских епархиальных ведомостей». 1862 – 1902. – Каменец-Подольский, 1907. – 1087 с.

⁸ Про це докладніше див. у: Скочиляс І. Архіви унійної церкви на Поділлі XVIII століття: спроба реконструкції // Український археографічний щорічник. – Київ-Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2004. – Вип. 8-9. – Т. 11-12. – С. 105-111.

⁹ Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской Епархии. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський. 2009. – С. 996 с.

¹⁰ Аналізуючи діяльність братств Кам'янця-Подільського, дослідники (майже кожен з них був православним священником) свідомо упускали важливі моменти унійної реорганізації братств. В інших випадках визначали статус мирян греко-католицького віросповідання XVIII ст. на Поділлі, як: «жертв своєї волі і наглості». Див. докладніше у: Уніатство вч. былое время // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольский: тип. Свято-Троицкого братства, 1865. – № 23. – С. 1015.

¹¹ Ісаевич Я. Братства Поділля в XVI – XVIII ст. // Мат-ли III Под. іст.-краєзн. конф. – Львів, 1970. – С. 88-89; Хіхляч Б. ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (XVIII – перша третина XIX ст.): загальний огляд // Подільська старовина. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – Вип. IV. – С. 139-59; Історію церковних братств Поділля у XIX ст. див. у: Григорук О. До історії православних церковних братств Поділля (за матеріалами «Подольских епархиальных ведомостей») // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2008. – Т. 16. – С. 234-242. Див. також: Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський: Б.в., 1993. – 480 с.

¹² Kołbuk W. Ustawy i statuty unickich bractw cerkiewnych // Unia brzeska: geneza, dzieje i konserwacje w kulturze narodów słowiańskich. – Kraków: Drukarnia uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994. – S.329-36. В минулому історію Кам'янця-Подільського вивчав також польсько-український історик Ролле Антоній-Йосиф. Див. наприклад: Do dziejow Kamieńca Podolskiego (z papierów pozostałych po śmierci pana dr Antoni J. (Rolle) // Przegodnik naukowy i literacki. – Lwów, 1907. – № 2. – S.120-142; Яворовский Н. Воспоминания об Иосифе Иосифовиче Ролле // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольск, 1904. – Вып. X. – С. 506-517.

¹³ Більшість з них знаходяться у фондах: відділу рукописів та стародруків Національного музею у Львові (далі – НМЛ); відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. в. Стефаніка НАН України (далі – ЛНБ);

інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУ). Наприклад: НМЛ. – Рл-748, Рл-804, Ркл-1017; Ркл-1222; ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 97, 99, 104.

¹⁴ Серед крилоських та намісницьких міст Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії Кам'янець-Подільський знаходився найдалше від єпископської кафедри у Львові при соборі св. Юра. У XVIII ст. В місті, зокрема, існувала соборна церква св. Трійці, яка вважалася резиденцією уніатських єпископів. Зазначимо, однак, що довгий час будинок, що відводився під резиденцію єпископа був відсутнім при церкві, а перебування в місті львівсько-галицько-кам'янецьких єпископів протягом XVIII ст. в цілому були не частими. Проте при храмі Св. Трійці постійно перебував генеральний вікарій, котрий подібно, як і в Галичі та Львові, в часі відсутності єпископа та від його імені видав усіма справах крилосу. Див. у: Головацький Я. Львовская русская єпархія за сто лѣтъ назадъ. Описання вѣ донесеніи, поданномъ, єпископомъ львовскимъ, луцкимъ и каменецкимъ, вѣ 1761 году // Подольские єпархиальніе ведомости. Неофициальный отдел (далі ПЕВ, н.о.). – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1865. – № 3. – С. 108; № 4. – С. 163-164. Див. також: Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII – XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – С. 57, 265, 330. Див. також: Блажейовський Д. Поважні осяжки та великі втрати. Список єпархій, парафій та монастирів від Попраду по Дніпро (1768 – 1991). – Львів: Каменярь, 2008. – С. 195, 203, 230.

¹⁵ Вперше детальний опис єпархії (на рівні деканатів, протопопій та парафій, а також про стан церковних братств в цілому) був підготовлений Левом Шептицьким для римської курії у 1761 р. Документ віднайшов Я. Головацький в архіві Львівської митрополічної капітули в 60-х рр. XIX ст. Див. докладніше у: Головацький Я. Львовская русская єпархія за сто лѣтъ назадъ. Описання вѣ донесеніи, поданномъ, єпископомъ львовскимъ, луцкимъ и каменецкимъ, вѣ 1761 году // Подольские єпархиальніе ведомости. Неофициальный отдел (далі ПЕВ, н.о.). – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1865. – № 3. – С. 102-111; № 4. – С. 163-177; Див. також: Учреждение Львовской, Галицкой и Каменецъ-подольской єпископії вѣ 16 вѣкѣ // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1865. – № 1. – С. 8-11; Encyklopedia katolicka. – Т. XI. – Lublin: Katolicki uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2006. – S. 261.

¹⁶ За правління Августа II Фрідріха у результаті війни Священної ліги проти Османської імперії на Карловицькому конгресі (1698 – 1699 рр.) було підписано договір, за яким до складу Речі Посполитої відійшли Поділля та частина Правобережної України // Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви вѣ Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1890. – № 40. – С. 915; Див. також: Сецинский Е. Переходъ г. Каменца-Подольскаго подъ Россійскую Державу 21 апрѣля 1793 года // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1893. – № 1. – С. 258.

¹⁷ Про сеймові постанови щодо православного населення українських земель див у: Шустова Ю. Документи Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586 – 1788): Источниковедческое исследование. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – С. 140-141.

¹⁸ Там само. Серед церков Кам'янця-Подільського першою під ревізію потрапила ц. св. Ів. Хрестителя.

¹⁹ В період козацьких війн 1624 – 1638 рр., а згодом і в період війни під проводом Б. Хмельницького особливих погромів та втрат зазнали церкви уніатських парафій на Поділлі, що стали першими на увазі в православних козаків. Однак не меншої руйнації зазнали православні храми. Декотрі парафії взагалі зникли разом з прилеглими до них сусідніми (дрібними) приходами. Наприклад, під час першого походу Б.Хмельницького с.Борівка (за унійним поділом належало до Кам'янецького крилосу) разом із прилеглими до неї малими селами були спалені. Див. докладніше: Ш. І. Историческія свѣдѣнія о с. Боровкѣ, Ямпольскаго уѣзда // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1895. – № 17. – С. 395. В цілому за період з 20-х по 70-ті рр. XVII ст. було втрачено безліч актових документів (в тому числі братські статuti, фінансово-господарські книги обрахунків братств, статuti (статутні грамоти), елекційні грамоти та ін.). Істотний внесок у розуміння цієї проблеми здійснив: Плохій С. Наливайкові віра: Козаки та релігія в ранньомодерній Україні. – К.: Критика, 2005. – С. 230-248, 268-292. Див. також: Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці. – Київ – Львів – Нью-Йорк – Париж, 2003. – 677 с.

²⁰ Синицький Д. Релігійозна сторона життя нашого народу // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1865. – № 4. – С. 150-155. Див. також: Sysyn F. Stosunki ukraińsko-polskie w XVII w. Rola świadomości narodowej i konfliktu narodowościowego w powstaniu Chmielnickiego // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. – Warszawa, 1982. – Т. 27. – S. 85.

²¹ Синицький Д. Вказ.праця. – С. 155-156.

²² Там само. – С. 155.

²³ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / 3-те вид, перероблене та розшир. – К.: Критика, 2006. – С. 408-418; Великий А. З літопису християнської України / 2-ге вид. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 68-72.

²⁴ Генеральна візитація 1736 р. зафіксувала кількість сімей прихожан при греко-католицьких церквах Кам'янця-Подільського: ц. Ів. Хрестителя – 12 сім., ц. Св. Миколая – 13 сім., ц. Різдва Христового – 7 сім., ц. Воздвиження Чесного Хреста передміська (пердм. Карвасари) натомість становла – 30 сім. В близьких до міста селах візитатори фіксували подекуди більшу чисельність прихожан, в середньому від 20 – до 50 сім., рідко 80 – 100 сім., такі парафії вважалась потужними. Див. докладніше у: Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви вѣ Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1890. – № 40. – С. 258. Див. також: Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII – XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – С. 57, 265.

²⁵ Про ієрархію унійної церкви див. у: Лобатынський С. О св. антиминосхъ канца XVII, XVIII и начала XIX столѣтій, представленныхъ церквей Подольской єпархії и хранящихся при крестовой архіерейской церкви // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1888. – № 23. – С. 550.

²⁶ Яворовській Н. Историческія свѣдѣнія о Каменцѣ-Подольскомъ и его православныхъ церквахъ, вѣ связи съ гражданскою и церковною жизнью Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1890. – № 9-10. – С. 222.

²⁷ Шараневич И. Николай Красовский (Миколай Красувський) от 1686 – 1692 писарь управления, а отъ 1692 – 1697 старийшина Ставропигийского братства въ Львовъ. Исторический очеркъ съ прибавкою современныхъ записокъ изъ книгъ и регистровъ Львовскаго Ставропигийскаго братства. – Львов: Типографія Ставропигийскаго института, 1895. – С. 151.

²⁸ Про деякі рефлексії щодо змісту присяги див. у: Шандра В. Законодавче врегулювання тексту присяги (початок XVIII – XIX століть): формула присяги // Український археографічний щорічник. – Київ: «Бізнесполіграф», 2007. – Вип. 12. – Т. 15. – С. 389-402.

²⁹ Вперше дослідженням унійних братських статутів здійснив: Kołbuk W. Ustawy i statuty unickich bractw cerkiewnych // Unia brzeska: geneza, dzieje i konserwacje w kulturze narodów słowiańskich. – Kraków: Drukarnia uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994. – S.329-36. Про історію виникнення братських статутів та спроби їх порівняння див. у: Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство. – Киев: Типографія Імператорскаго Университета Св. Владимира, 1904. – С. 30-40; Шустова Ю. Документи Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586 – 1788): Источниковедческое исследование. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – С. 220-236. Спеціального вивчення потребують формуляри статутів.

³⁰ Вивчаючи «екстракти» або виписки з протоколів візит, котрі зберігаються у фонді Волинської духовної консисторії Р. Кондратюк вперше підняв питання присягності унійних братств. Візитатори унійних парафій на Волині фіксували наявність мирянських церковних братств при переважній більшості церков, поділяючи їх на присягли та неприсягли. Див. докладніше: Кондратюк Р. Джерела з історії Уніатської Церкви Південно-Східної Волині другої половини XVIII // Архіви України. – 2001. – № 4-5. – С. 99-110.

³¹ Наприклад візитатором Кам'янецьких церков у 1758р. був Іван Громницький: Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви въ Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцкого братства, 1890. – № 40. – С. 917. Див. також: Budzynski Zd. Struktura terytorialna eparchii Lwowskiej w świetle wizytacji ks. Mikołaja Szadurskiego (1758-1765) // Religie. Edukacja. Kultura. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Stanisławowi Litakowi. – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. – S. 127-142.

³² При наявності статуту, до присяглих належали і старші і молодші братства. Див. детальніше у: Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви въ Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцкого братства, 1890. – № 40. – С. 220-222.

³³ НМЛ. – Ркк-128. – Арк. 42 зв. Наскільки така практика поширилась під час інституційного закладення церковних братств Кам'янецького крилосу нам не вдалось з'ясувати.

³⁴ Це один із найпоширеніших напрямків господарської діяльності церковних братств на Поділлі. Про ситування канунного меду та виготовлення з нього воску для виробництва обрядових свічок див. у: Яворовській Н. Медоваареніє въ древній Русі и остатки его при церквахъ Подольской епархії // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцкого братства, 1878. – № 13. – С. 484; № 18. – С. 680. Свѣча (братська свічка, канун) – це традиційне загальносільське парафіяльне свято було досить поширене при церквах Кам'янецького крилосу в XVII – XVIII століттях. Обряд спалення свічок виготов-

лених силами церковного братства приурочувався на честь святого покровителя місцевого храму та на честь інших релігійних свят. Ці празничні урочистості проводились, як правило, у весняно-літній період.

³⁵ Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви въ Подоліи. – С. 220-222.

³⁶ Там само. – С. 921-922.

³⁷ Копыстьянский А. Материалы, относящиеся к истории Львовского ставропигиона в 1700 – 1767 гг. // Сборник в память 350-летия Львовского ставропигиона. – Львов: Ставропигийский институт, 1936. – Ч. I. – С. 2, 3-4, 5-6, 21-22.

³⁸ Там само. – С. 6-21, 133-136; Шустова Ю. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586 – 1788): Источниковедческое исследование. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 648 с.

³⁹ Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590 – 1960). – Торонто: Видавництво оо. Василіан, 1962. – С. 65, 66, 70, 75, 90, 151, 152. Див. також. Хаварівський У. Герби Львівських владик в Унії з Римом (1667 – 2007). – Тернопіль: ТОВ Новий колір, 2008. – С. 9-12; Лужицький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української церкви. – Львів: Свічадо, 2008. – С. 373.

⁴⁰ НМЛ. – Ркк-128. – 42 арк.

⁴¹ Там само. – Арк.11 зв.,12. Див. також. Хаварівський У. Герби Львівських владик в Унії з Римом (1667 – 2007). – Тернопіль: ТОВ Новий колір, 2008. – 112с.

⁴² НМЛ. – Ркк-128. – Арк.1,12, 13.

⁴³ Milkowicz W. Monumenta Confraternitatis Stauro-pigianaе Leopoliensis. – Т. I, – Leopoli: Ex typographia institute Stauro-pigiani Leopoliensis, 1895. – S. 113-119; Кап-рарль М. Привілеї національних громад міста Львова (XVI – XVIII ст.). – Львів: Документальна скарбниця Львова, 2000. – С. 500-504.

⁴⁴ Наприклад статут братства при церкві Різдва пр. Богородиці від 1697 р., що знаходилась на Тарнавському передмісті Львова, і належала до Львівського крилоского намісництва (ЛНБ. – Ф. АСП. – Спр. 113). Статутна грамота про регламентацію внутрішнього життя церковного братства в Куликові від 1670 р.(ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 97. Також див: ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 97, 99, 104; НМЛ. – Рл-748, Рл-804, Ркл-1017; Ркл-1222; ЛНБ. – Ф. АСП. – Спр. 445; Ф. Оссолінських. – Спр. 3391/ІІ.

⁴⁵ Постанови собору мають великий ступінь інформативності, бо їх метою була реакція на актуальні потреби церкви у царині богослужбового життя. Замойський синод 1720 р. був довгоочікуваною і важливою подією у житті поунійної Київської Церкви. Майже триста років Замойський синод залишається юридичним та адміністративним кодексом унійної церкви. На його постанови покликаються до сьогодні, хоч сприймають їх неоднозначно. Вперше постанови синоду було опубліковано латинською і польською мовами. Постанови повністю опубліковані латинською (зокрема, перші три римські видання 1724, 1833, 1883 рр.), польською (віленські видання 1781 і 1785 рр.). У 1744 році Митрополит Атанасій Шептицький видав постанови тодішньою українською книжною мовою. Частина згаданих видань стали бібліографічною рідкістю. Тому неабияке значення має українське видання постанов синоду в 2006 р. Див. докладніше: Провінційний синод у Замості 1720 року Божого. Постанови. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 304 с. Це репринтне видання за книгою від 1858 р., що вийшла в Римі, зі старання Священної Конгрега-

ції Поширення Віри. Сучасне видання підготували професор Івано-Франківської теологічної академії, декан богословського факультету о. д-р І. Козовик, а також о. І. Пелехатий. Зазначимо, що книга має, однак, ряд текстологічних неточностей. Блажейовський Д. Тереховський Р. Рим і обрядово-літургічні дискусії у патріаршій Київській Вселенській Церкві між двома світовими війнами. Збірка спостережень та дискусій, зібрана та передана до Східної Конгрегації о. Кирилом Королевським. – Львів: Б. в., 2002. – С. 84-90. Див. також: Krypniakiewicz Unia Święta. W 300. letniuinii Brzeskiej. – Lwów: Drukarnia nar. St. Manieckiego. 1897. – S. 79-80; Суттер Е.-К. Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії. // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 99-101, 103-112.

⁴⁶ ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 145. – Арк. 1; Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590 – 1960). – Торонто: Видавництво оо. Василіан, 1962. – С. 75, 89, 90, 152, 153, 222. Див. також. Хаварівський У. Герби Львівських владик в Унії з Римом (1667 – 2007). – Тернопіль: ТОВ Новий колір, 2008. – С. 14-16; Троицкий П. Варлаамъ и Атанасій Шептицькіе, епископы Львовскіе и Каменецкіе // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій: тип. Свято-Троицкого братства, 1869. – № 2. – С. 47-50. Лужицький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української церкви. – Львів: Свічадо, 2008. – С.

⁴⁷ ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 151. – Арк. 1; № 148. – Арк. 1; Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590 – 1960). – Торонто: Видавництво оо. Василіан, 1962. – С. 82, 87, 89-95, 97, 109, 111, 153, 154, 220, 222-240, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 251, 253. Див. також. Хаварівський У. Герби Львівських владик в Унії з Римом (1667 – 2007). – Тернопіль: ТОВ Новий колір, 2008. – С. 17-21; Лобатынскій С. О св. антиминосхъ канца XVII, XVIII и начала XIX столѣтій, представленныхъ церквей Подольской епархії и хранящихся при крестовой архіерейской церкви // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій: тип. Свято-Троицкого братства, 1888. – № 24. – С. 583-593. Про складні взаємини єпископа з Львівським Успенським братством див. у: Троицкий П. Варлаамъ и Атанасій Шептицькіе, епископы Львовскіе и Каменецкіе // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій: тип. Свято-Троицкого братства, 1869. – № 2. – С. 50-57; № 3. – С. 100-107. Про виправлення старих та оформлення нових текстів документації за часів А. Шептицького див. у: Яворовскій Н. Пам'ятники уніат ской церковно-літературной дѣятельности, въ концѣ прошлаго и началѣ настоящего столѣтія // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій: тип. Свято-Троицкого братства, 1869. – № 5. – С. 186-187. Про зміни в єпархії, що запроваджував А. Шептицький. Див. детальніше у: Там само. – С. 186-187; Лужицький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української церкви. – Львів: Свічадо, 2008. – С. 383-384. Про адміністративну реформу Львівської єпархії 1721 р. на прикладі Язловецького намісництва див. у: Скочиляс І. Язловецьке намісництво на західному Поділлі у XVII – першій половині XVIII століть: Територіальний «родовід» та парафіяльна мережа (історико-географічний аспект) // Український археографічний щорічник. – Київ: «Бізнесполіграф», 2006. – Вип. 10-11. – Т. 13-14. – С. 233-238.

⁴⁸ НМЛ. – Ркк-177. – Арк. 15. зв.

⁴⁹ Лотоцкий Ю. Правила для православного братства, учрежденного 1736 года при Петропавловской церкви въ г. Каменецъ Подольскомъ // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій: тип. Свято-Троицкого братства, 1863. – № 11. – С. 435-441; Синицкий Д. Каменецкій Свято-Троицкий первоклассный монастыр // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій: тип. Свято-Троицкого братства, 1868. – № 21. – С. 687-691. Аналіз унійних статутів міста Кам'янець-Подільського потребує більш глибокого спеціального дослідження, з метою встановлення його можливих структурних, текстологічних та змістовних схожостей та відмінностей з іншими братськими статутами Львівського та Галицького крилосів на конкретному історичному етапі. Наприклад, виявлено змістові та текстологічні схожості між статутами церковних братств м. Кам'янець-Подільського та братством села Бахтин (згідно візитації 1726 – 1727 рр. село належало до Барського намісництва Кам'янець-Подільського крилосу, а за візитацією 1782 – 1785 рр. до Снітківського намісництва Барського крилосу). Див у: Сецинский Е. Церковное православнымъ и христілюбивимъ парахианомъ Бахтинскимъ. – С. 629-639. Див також: Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII – XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – С. 13, 350.

⁵⁰ Провінційний синод у Замості 1720 року Божого. Постанови. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С. 291.

⁵¹ ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 171. – Арк. 1; № 198. – Арк. 1; Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590 – 1960). – Торонто: Видавництво оо. Василіан, 1962. – С. 95, 99, 105, 106, 108-109, 111, 154, 155, 156, 160, 222, 233. Див. також. Хаварівський У. Герби Львівських владик в Унії з Римом (1667 – 2007). – Тернопіль: ТОВ Новий колір, 2008. – С. 23-29.

⁵² Лобатынскій С. О св. антиминосхъ канца XVII, XVIII и начала XIX столѣтій, представленныхъ церквей Подольской епархії и хранящихся при крестовой архіерейской церкви // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій: тип. Свято-Троицкого братства, 1888. – № 23. – С. 548-549; Див. також:

⁵³ НМЛ. – Ркк-94. – Арк. 1-4 зв.

⁵⁴ Інколи єпископ доручав підтвердження іншій духовній особі: Яворовскій Н. Пам'ятники уніат ской церковно-літературной дѣятельности, въ концѣ прошлаго и началѣ настоящего столѣтія // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій: тип. Свято-Троицкого братства, 1869. – № 5. – С. 186-187.

⁵⁵ Записка о православныхъ церковныхъ братствахъ въ Западной Россіи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій: тип. Свято-Троицкого братства, 1864. – № 21. – С. 746-747.

⁵⁶ Сьогодні відомо про безліч ординаційних грамот виданих А. Шептицьким та Л. Шептицьким парафіяльним священників та пресвітерам на право відправляти богослужіння. Див. докладніше: ІР НБУ. – Ф. XVIII. – № 169, 182, 185, 186, 194, 200, 201, 211, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 232, 233, 235, 240, 243, 244, 252, 253, 254, 260, 264, 265, 266, 267, 268, 272, 273. Див. також: Лобатынскій С. Ставленняя грамоты уніатскихъ митрополитовъ и єпископовъ въ Браславщинѣ // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій: тип. Свято-Троицкого братства, 1890. – № 32. – С. 713-725.

⁵⁷ Про джерела для постійних та непостійних доходів див у: Записка о православныхъ церковныхъ братствахъ въ Западной Россіи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-По-

дольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1864. – № 21. – С. 746-747.

⁵⁸ Див. наприклад: Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви въ Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1890. – № 40. – С. 916-917.

⁵⁹ Про засадничі моменти в роботі братського шпиталю при ц. Успіня Пресв. Богородиці в Кам'янці-Подільському див. у: Яворовській Н. Историческія свѣдѣнія о Каменецъ-Подольскомъ и его православныхъ церквахъ, въ связи съ гражданскою и церковною жизнію Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1890. – № 9-10. – С. 211. Синицкій Д. Религіозна сторона жизни нашего народа // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1865. – № 4. – С. 159.

⁶⁰ Про витоки традиції заготування меду, та виготовлення на його основі воску і його продаж, а також прив'язаність цієї традиції до церковних братств на Поділлі див. у: Яворовській Н. Медоваареніє въ древній Руси и остаткі его при церквахъ Подольской епархіи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1878. – № 13. – С. 484; № 18. – С. 680.; В. Церковная свѣча // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1899. – № 38. – С. 891-898; В. П. Къ разсужденіямъ щъ возстановленія приходской жизни по старинкѣ // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1899. – № 7. – С. 138.

⁶¹ Про історію всіх церков Кам'янця-Подільського див. у: Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской Епархии. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський. 2009. – С. 318-321; Орловській М. Краткія свѣдѣнія о Каменецкихъ православныхъ церквахъ и католическихъ костелахъ // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1865. – № 22. – С. 973.

⁶² Петров М. Исторична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII – XVIII ст. (Історіографія. Джерела). – Кам'янець-Подільській: «Абетка-НОВА», 2002. – 383 с.

⁶³ Яворовській Н. Рѣчь, сказання Н. И. Яворовскимъ въ торжественномъ собраніи 13 мая, по поводу исполненія столѣтія Подольской епархіи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1895. – № 40. – С. 982.

⁶⁴ Про культ та празники Йоана Хрестителя в греко-католицькій церкві див. у: Катрій Ю. Пізнай свій обряд. – Львів: «Свячадо», 2004. – С. 381-387.

⁶⁵ Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской Епархии. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський. 2009. – С. 326; Орловській М. Краткія свѣдѣнія о Каменецкихъ православныхъ церквахъ и католическихъ костелахъ // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1865. – № 22. – С. 973.

⁶⁶ Про витоки братства при церкві Ів. Хрестителя див. у: Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви въ Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1890. – № 39. – С. 901-902; № 40. – С. 915.

⁶⁷ Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII – XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецької епархії. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – С. 58. Див. також: Блажейовський Д. Поважні осяги та великі втрати. Список епархій, парафій та монастирів від Попраду по Дніпро (1768 – 1991). – Львів: Каменярь, 2008. – С. 203, 230.

⁶⁸ Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви въ Подоліи. – С. 915.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само. – С. 922.

⁷¹ Лотоцкий Ю. Правила для православного братства, учрежденнаго 1736 года при Петропавловской церкви въ г. Каменецъ Подольскомъ // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1863. – № 11. – С.435-441; Синицкій Д. Каменецкій Свято-Троїцькій первокласный монастырь // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1868. – № 21. – С. 687-691.

⁷² Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви въ Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1890. – № 40. – С. 920-921.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Про зміст цих документів див. у: Там само. – № 39. – С. 895-896.

⁷⁵ Там само. – С. 922.

⁷⁶ Там же. – С. 917.

⁷⁷ Там же. – С. 922.

⁷⁸ Там само. – С. 921, 923.

⁷⁹ Там само. – № 39. – С. 899-900.

⁸⁰ Відомо про існування шпиталів при інших міських церквах: Яворовській Н. Историческія свѣдѣнія о Каменецъ-Подольскомъ и его православныхъ церквахъ, въ связи съ гражданскою и церковною жизнію Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1890. – № 9-10. – С. 211. Див. також: Потимко О. Братські шпиталі Львова XVI – XVIII ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2005. – Т. 10. – С. 97-116. Encyklopedia katolicka. – Т. XI. – Lublin: Katolicki uniwersitet Lubelski Jana Pawła II, 2006. – S. 265.

⁸¹ Там само.

⁸² Хаварівський У. Герби Львівських владик в Унії з Римом (1667 – 2007). – Тернопіль: ТОВ Новий колір, 2008. – С. 30-32.

⁸³ Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви въ Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1890. – № 40. – С. 924.

⁸⁴ Там само. – № 42. – С. 952; Сецинский Е. Переходъ г. Каменца-Подольскаго подъ Россійскую Державу 21 апрѣля 1793 года // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1893. – № 16. – С. 257-267.

⁸⁵ Лось В. Становище греко-уніатської церкви на теренах Поділля, Київщини та Волині: слабкість традиції чи сила зброї? // Історія релігії в Україні. – Львів: Логос, 2009. – Кн. II. – С. 457-463.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Сецинский Е. Древнѣйшія православныя церкви въ Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1890. – № 42. – С. 952.

Summary

*Bohdan Lazorak
(Drohobych)*

Institutional registration and activity of church fraternity of Ivan Khrestytl in Kamyanetz-Podilsk (XVIII century)

Based on the discovered new archival materials and on the basis of historical and naturalistic investigations by historians of Podillya, which were published in the informal part of «Eparchy notions in Podillya», the

questions of institutional development of church fraternities in Kamyanetz-Podilsk in the Uniate period (1700 -1793 years) are explored. On the example of the church fraternity of Ivan Khrestytel internal organization of Uniate fraternities is considered and their cultural, educational, financial and economic activities are analyzed.

Keywords: church fraternity, regulation of fraternity, Kamyanetz-Podilsk, «Eparchy notions of Podillya».

УДК: 94(477),19”

Мар'яна Дячук
(Ужгород)

ДО ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ «РОСІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ» ДІЯЛЬНОСТІ ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО

У статті йдеться про один з найскладніших періодів у житті розчарованого політикою австрійського уряду колишнього лідера «Руської трійці» Якова Головацького, який покинув батьківщину і емігрував до Російської імперії. Зокрема, наголошується, що отримавши можливості для реалізації своїх наукових проєктів, учений здобув визнання і авторитет у російському і європейському науковому середовищі.

Ключові слова: Яків Головацький, москвофільство, Галичина, Віленська археографічна комісія, фольклорні дослідження, історичні розвідки, археологія.

Яків Головацький – активний учасник товариства «Руської трійці», поет, науковець, фольклорист, перекладач, суспільно-політичний діяч, який відстоював право української мови на самостійне існування. Якщо засновник «Руської трійці» Маркіян Шашкевич був духовним натхненником цього товариства, то Яків Головацький був «двигуном» цього механізму. Він активно листувався з відомими діячами слов'янського відродження на Заході й насамперед з П.Шафариком, І.Срезневським, Я.Колларом, і що найцікавіше, саме ці друзі й допомогли українським будителям видати альманах «Русалку Дністрову». Матеріали і публіцистичні статті, якої звеличували боротьбу українського народу за своє визволення і проголошували необхідність возз'єднання всіх українських земель.

Я.Ф.Головацький в українській історичній науці займає видатне місце, проте досі він відомий більше як поет, літературознавець, етнограф, суспільно-політичний діяч. Його дослідження відтво-

рюють не тільки яскраві сторінки минулої, а сучасної йому феодально-підданської історії Галичини і Закарпаття.

Навколо особи Я.Головацького як суспільно-громадського діяча, літературознавця, етнографа розгорялися не раз гострі наукові дискусії. Деякі вчені перебільшували його роль в розгортанні «москвофільського» руху, інші критично оцінювали літературну і суспільно-політичну діяльність Я.Головацького до 1848 року через відхід від ідеалів «Руської трійці», повністю замовчували його історичну спадщину.

Постать Якова Головацького викликала живий інтерес у його сучасників – І.Франка, І.Свенціцького, І.Онишкевича, О.Огоновського, К.Студинського та ін., які основний наголос ставили на консерватизм цього діяча, причому цей аспект його діяльності відривався від конкретної історичної діяльності. В той же час І.Франко поважав Головацького за те, що вчений один з перших у своїх працях відбивав загальне прагнення галичан до близьких зв'язків з Україною. Оцінюючи захист Головацьким української мови та громадянської азбуки, І.Франко вважав, що «публікація Головацького є й досі головним джерелом для історії так званої азбучної війни, що розгорілася в 1858-1860 рр.». Чимало джерел опублікував М.Возняк до біографії історика. Другий етап дослідження відноситься до радянської історіографії. Головацького в цей період вивчали О.Білецький, Г.Гербільський, М.Шалата, М.І.Марченко. Значний внесок у дослідження творчої спадщини Якова Головацького зробили Ф.І.Стеблій, Р.Кирчів, О.Петраш, В.Олійник, які зосереджують увагу на наукову та публіцистичну роботу Головацького. Однак «російський» період у діяльності Якова Головацького все ще залишається нерозкритим.

У 1848 році загострилась боротьба між українською і польською інтелігенцією в Галичині. Австрійський уряд використав цю ситуацію для зміцнення своїх позицій. Окремі представники української демократії, розчарувавшись у своїх польських союзниках, беззастережно кинулись на бік царської влади. Інші, не добившись задоволення національних вимог в умовах Австрії, звернули свої погляди на російського царя, залишаючись одночасно лояльними до австрійської держави. До цієї групи українців належав і Яків Головацький, який в умовах повної переорієнтації австрійської адміністрації в кінці 60-х рр. XIX ст. на польську шляху все більше відходив від ідеалів «Руської трійці». Письменники цього напрямку відмовлялися визнавати українську мову літературною, намагалися представити галичан як частину російського народу. «В тім напрямі в Галичині пішло багато й таких людей, що в 1848 р. зовсім рішуче стояли на українським ґрунті» – писав згодом сам Я.Головацький.¹ В минулому робилися спроби пояснити «переродження» колишнього «трійчанина», роз-